

Levoča ako druhé alternatívne centrum slovenskej kultúry a vzdelanosti v prvej polovici 19. storočia

PETER KÁŠA, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, Prešov

Napriek tomu, že Levoča prežila svoj najväčší kultúrny rozmach v 15. – 17. storočí, dodnes si zachováva čosi zo svojej gotickej majestátnosti, aristokratickej vážnosti, meštianskej multietnickosti. Tvár mesta síce sformovalo magdeburské mestské právo a duchovné princípy nemeckej reformácie, ale postupne sa tento homogénny priestor menil a modifikoval. V pôvodných „nemeckých kolóniách“ si svoje domovské práva postupne získavali Slováci, Maďari, Česi a Poliaci, pričom výrazne vzrastalo aj vedomie „slovenskosti“ (slovanskosti, československosti). Stupňovalo sa to nielen prirodzenou zmenou štruktúry meštianskej pospolitosti, ale aj dlhodobým, no intenzívnym prenikaním „zrozumiteľnejšej“ češtiny na územie, ktoré obývali zväčša etnickí Slováci. Tieto zmeny narušili jednak latinskú jazykovú „hegemóniu“, ale aj nemecký „kultúrny monopol“ v spišských mestách. V miestnych tlačiarňach vychádzalo stále viac textov v biblickej češtine, ktorú si prisvojovala aj novovznikajúca slovenská meštianska protestantská komunita.

V Levoči existovala stará tlačiarenská tradícia, ktorej korene siahajú až do 16. storočia, pričom ide o najstaršie aktivity tohto druhu na území vtedajšieho Horného Uhorska. Skutočný rozmach tohto remesla však začal až od 17. storočia a spájal sa s menami J. Klössa a najmä V. Brewera. V Levoči vychádzali nielen prvé české publikácie v slovenskom prostredí, ale od polovice 19. storočia aj tlače v novej spisovnej slovenčine. V rokoch 1815 – 1860 vydal J. Werthmüller vyše 140 slovenských a českých tlačí a stal sa tak najznámejším tlačiarom v období slovenského národného hnutia.¹

* * *

Nielen v Levoči, ale aj v celom Uhorsku nastáva na prelome 18. a 19. storočia reštrukturalizácia spoločenských vzťahov. Narúša sa občianska a sociálna hierarchia. Multietnické spoločenstvo – *Staatnation* – diferencované stavovsky, konfesionálne a regionálne sa atomizuje na nové jazykovo-etnické komunity, národnosti, národy – *Kulturnation*. Aj slovenskí vzdelanci (kňazi a učitelia) si od začiatku 19. storočia vytvárali v rámci širšieho rakúskeho a uhorského politického systému svoje *užšie* jazykovo-etnické subsystemy, ktoré sa postupne transformovali a integrovali na moderné národné spoločenstvo. Tieto reštrukturalizačné tendencie sú síce dlhodobo badateľné tak v katolíckych, ako aj evanjelických kruhoch, ale skutočný a efektívny nacionalizačný „obrat“ uskutočnili v slovenskom prostredí v polovici 19. storočia až evanjelickí vzdelanci. Ich sebavedomie a intelektuálny potenciál narastá najmä po vydaní tolerančného patentu (1783), náboženského dekrétu (1791) a následnej revitalizácii školského systému.

Kľúčovú rolu v procesoch „národnej osvety a výchovy“ zohrali evanjelické lýceá, ktoré sa už od dvadsiatych rokov 19. storočia programovo zameriavali nielen na tradičné

¹ Pozri k tomu: MIŠIANIK, J.: *Dejiny levočského knihtlačiarstva*. Trnava, 1945.

otázky viery, ale aj na novodobé problémy národného jazyka a etnickej identifikácie. Tento širší model „spoločenského obratu“ sa plne uplatnil aj v levočskom evanjelickom lýceu, ktoré sa vyprofilovalo v tridsiatych a štyridsiatych rokoch 19. storočia na dôležité kultúrne centrum Slovákov, kde sa popri Bratislave „realizovala druhá alternatíva (zdôraznil P. K.) programu mladej romantickej generácie“².

Diametrálne odlišná bola situácia v blízkom katolíckom kňazskom seminári v Spišskom Podhradí, kde v tom čase už iba doznieval osvietenský „národný katolicizmus“ a bernolákovská slovenčina. Zdá sa, že vlna novodobého národovectva, liberalizmu a modernizácie neprenikla za múry Spišskej Kapituly.

* * *

Viacnárodnostné Uhorské kráľovstvo stáročia zjednocovala idea spoločnej vlasti, garantujúca relatívne stabilný právny systém, ochranu majetku a stavovského postavenia. Táto idea sa naplňovala v zložitých vzťahoch a väzbách medzi štátnymi inštitúciami, regiónmi, mestami, sociálnymi skupinami, konfesiami a etnikami. Je teda celkom prirodzené, že aj „slovenskosť“ (jazyk, literatúra, tradícia) sa mohla reflektovať a definovať vždy len v tejto zložitej „sieti vzťahov a súvislostí“. Dlhé stáročia prebiehal v tomto priestore prirodzený „dialóg kultúr“, kde sa variabilne, dynamicky a v niekoľkých rovinách „inštitucionalizovala“ aj slovenskosť. Pojmy ako „centrum a periféria“ sa nerozlišovali. Kultúrne idey a prúdy prenikali do tohto multietnického a multikonfesionálneho stredo-európskeho priestoru dynamicky, „pulzovaním“ kultúr, ideí, jazykov, etník, osobností...³

Levoča bola v minulosti jedným z centier uhorskej a stredo-európskej kultúry, obchodnou i duchovnou križovatkou medzi „Baltom a Stredomorím“ a medzi „Pax Latina“ a „Pax Orthodoxa“, gravitačným bodom, kde vznikala tvorivá energia a inšpiratívne kultúrne pohyby⁴. Od 19. storočia sa tento univerzalistický model kultúry definitívne rozpadával. Pod tlakom všemocnej idey „národného ducha“ sa celá Európa hodnotovo reštrukturalizovala v intenciiach etnických opozícií MY – ONI. Profilovali sa národné centrá s dominantnými národnými inštitúciami (akadémie, múzeá, knižnice, divadlá ...), vytvárala sa nová národná ikonografia a symbolika. Aj v slovenskom národnom hnutí sa otvárali problémy etnickej identity, národného jazyka a histórie, ale aj tzv. etnického kultúrneho centra. *Mýtický Stred* bol síce lokalizovaný a symbolicky zakódovaný (priestor medzi Tatrami a Dunajom), no chýbalo moderné, inštitucionalizované centrum – pragmatické a funkčné „hlavné mesto“ Slovákov.

* * *

V slovenskej historiografii a literárnej histórii (a to nielen didakticky zameranej) sa zakonzervoval stereotyp Bratislavy ako jediného a prirodzeného centra slovenského ná-

² ČEPAN, O.: Ideovo-estetické problémy mladej romantickej generácie. In: *Jednota mládeže slovenskej a literárny romantizmus* (Zb., red. E. Hleba). Martin – Rimavská Sobota, 1989, s. 27.

³ ZAJAC, P.: Tvorivosť regiónu. In: *Pulzovanie literatúry*. Bratislava, 1993, s. 128 – 138.

⁴ ČEPAN, O.: Literatúra medzi centrom a perifériou. In: *Literárne bagately*. Bratislava, 1992, s. 133 – 140.

rodného života, ku ktorému vždy a prirodzene „gravitovali“ slovenské etnické regióny a hornouhorské mestá. Bolo to však viac želanie ako realita. Práve slovenská študentská spoločnosť sa mala stať akýmsi „centrum gravitatis“, ktoré by zjednocovalo národné sily⁵. Postavenie Bratislavy však bolo zvláštne a výnimočné: v centre Uhorska, ale na periférii slovenského etnopriestoru. Mesto síce často „profitovalo“ zo svojej atraktívnej polohy (blízkosť Viedne, korunovačné mesto, sídlo uhorského snemu...), no tieto väzby smerovali viac k rakúskym či uhorským štátnopolitickým inštitúciám, ako k prirodzenému slovenskému etniku.

Na prelome 18. a 19. storočia sa síce „duchovný profil“ Bratislavy výrazne zmenil najmä aktivitami katolíckych (A. Bernolák, J. Palkovič) a neskôr evanjelických (A. B. Vrchovský, L. Štúr, J. M. Hurban) vzdelancov. „Už vo všeobecnosti bola mienka, že v Prešporku mladý človek viac sa naučí, keď bude chodiť len okolo školy, ako inde – t. j. v menších mestách, keď bude chodiť do školy. Pre mňa však bol slovenský Ústav Prešporský, čo ma priťahovalo“⁶, spomína gemerský rodák a študent, J. Francisci-Rimavský, ktorý po troch rokoch štúdia v Levoči odchádza do Bratislavy (1839), aby sa potom angažoval v Liptovskom Mikuláši v *Tatrine* (1845), neskôr založil v Levoči Jednotu mládeže slovenskej a v tom istom roku sa stal aj členom Maďarskej študentskej spoločnosti v Prešove. Jeho kľukaté cesty, ktoré po roku 1848 viedli najprv do liberálnej Pešti a potom do konzervatívneho Martina, naznačujú nielen peripetie slovenských národovcov, ale aj fakt, že Bratislava nebola ešte prirodzeným a všeobecne akceptovaným centrom Slovákov.

Slovenské etnické spoločenstvo bolo celé 19. storočie rozptýlené, nezjednotené, zakotvené iba v miestnych a regionálnych komunitách s výrazne odlišnými ľudovými tradíciami. Slovenskí vzdelanci sa teda museli permanentne zamýšľať nad optimálnou lokalizáciou možného národného centra (Bratislava, Nitra, Liptovský Mikuláš, Levoča, Martin, Brezno...). Tieto diskusie sa dočasne uzavreli založením Matice slovenskej (1863) a ustanovením Martina za duchovné centrum slovenského etnického „okolía“. Bolo to riešenie nevyhnutné a núdzové. Slovenskí národne orientovaní intelektuáli však zostávali naďalej roztrúsení a hľadali si svoj realizačný priestor aj (najmä) v iných „multietnických centrách“ (Pešť, Praha, Viedeň). Slovenský Martin, aj vďaka silnejúcej maďarizácii, stále väčšmi sa uzatváral, izoloval a menil sa na „centrum“ slovenského konzervativizmu a panslavizmu.

* * *

Slovenské národné hnutie kulminovalo v tridsiatych a štyridsiatych rokoch 19. storočia, pričom iniciátormi a propagátormi nových ideí boli najmä pedagógovia a študenti štyroch evanjelických lýceí – Bratislava, Levoča, Kežmarok a Prešov. Zaujímavé je to, že Levoča sa ešte aj v 19. storočí považovala za „nemecké mesto s nemeckými školami“, kam prichádzajú slovenskí, maďarskí i srbskí študenti najmä preto, aby sa zdokonaľovali

⁵ SEDLÁK, I.: *V letokruhoch národa*. Martin, 1997, s. 90.

⁶ FRANCISCI-RIMAVSKÝ, J.: *Vlastný životopis. Črty z doby Moyzesovej*. Bratislava, 1956, s. 72.

v nemeckom jazyku⁷. Študenti sa však v novom prostredí dostávajú do kontaktu nielen s „cudzou“ nemčinou, ale aj s modernejšími podobami „vlastných“ národných jazykov (maďarčina, čeština a neskôr aj slovenčina), pričom funkcia jazyka sa veľmi dynamicky menila. Kým v predromantickom období sa ešte jazyk primárne považoval za prostriedok zjednodušenia komunikácie medzi vyššími a nižšími spoločenskými vrstvami, tak s nástupom romantického „herderizmu“ sa tento model výrazne zmenil. Nastáva obrat od pragmatizmu k mýtizácii, pričom jazyk už „zjednocoval“ rozličné sociálne skupiny a stáva sa určujúcim identifikačným znakom – symbolom určitého etnického spoločenstva – národa. Multietnické Uhorsko sa tak etnicky trieštilo a politicky oslabovalo, pričom tradičnú a univerzálnu „uhorskú ideu“ postupne vytlačali rozličné podoby partikulárnych nacionalizmov, ako aj nových, no nereálnych jednotiacich vízií (jednorečové maďarské Uhorsko, všeslovanská jednota, ilyrizmus...). Tieto celoeurópske tendencie v plnej sile rezonovali aj v prostredí levočského lýcea.

„V jeseni roku 1836 zaviezol ma otec do Levoče do školy, aby som sa i tej nemčine podučil, (...) tu sa vo mne začalo povedomie národné rozvíjať (...) učiteľstvo levočské nezabraňovalo žiactvu vývin národný v žiadnom ohľade. Boli to časy, keď sa národné trenice začínali. Žiaci, predtým amici, začali sa deliť na Maďarov a Slovákov a bočiť jeden od druhého“ (J. Kalinčiak).⁸

„Profesori prednášali i v rétorike i v príme, rozumie sa, i v teológii všetky predmety po latinsky. Ináče by ani neboli mohli, lebo Müller a Hlaváček neznali po maďarsky, a vtedy sa ešte ani tak nenaliehalo na vyučovanie predmetov po maďarsky... Keď som ja v septembri roku 1836 prišiel do Levoče, bolo to všetko už v prúde... Akási do tých čias neznáma mi moc ponúkala a zase priťahovala ma vstúpiť do toho slovenského Ústavu..., a stal som sa uvedomelým a oduševneným Slovákom a Slovanom“ (J. Francisci-Rimavský)⁹.

Z týchto individuálnych i spoločenských napätí a sporov o „zmysel jazyka a národa“ sa sformovali zárodky česko-slov(a)enských a neskôr slovenských komunít (spoločností, ústavov, spolkov...), v ktorých sa postupne kryštalizoval, dozrieval a konštituoval projekt „slovenskej národnej jednoty“ – vedomia modernej slovenskosti.

* * *

V roku 1823 zakladajú študenti viedenskej evanjelickej teologickej fakulty Spolek česko-slovanský, pričom táto iniciatíva sa spája nielen s menom J. Kollára, ale aj J. P. Tomášeka, ktorý v rokoch 1833 – 1840 pôsobil na levočskom lýceu nielen ako česko-slovanský profesor, ale aj ako pedagogický vedúci Maďarskej študentskej spoločnos-

⁷ O týchto otázkach píše aj FRANCISCI-RIMAVSKÝ, J.: ref. 6 a KALINČIAK, J.: *O literatúre a ľudoch*. Bratislava, 1965.

⁸ KALINČIAK, J.: Ref. 7, s. 199 – 200.

⁹ FRANCISCI-RIMAVSKÝ, J.: Ref. 6, s. 66 – 70.

¹⁰ Ján Pavel Tomášek (1802 – 1888) narodil sa v Jelšavskej Teplici. Študoval v Kežmarku, vo Viedni a v Halle. V rokoch 1833 – 1855 pôsobil ako profesor a vedúci Maďarskej študentskej spoločnosti v Levoči.

ti.¹⁰ Ďalšie spoločnosti slovenských študentov vznikajú v Kežmarku (1824), v Bratislave (1829), v Prešove a v Levoči (1832) a Banskej Štiavnici (1836). Na podobných zásadách vznikali aj maďarské a nemecké študentské spoločnosti¹¹.

Študentský i spoločenský život v evanjelických lýceách naberá *nové etnické dimenzie*. Vznikajú napätia a často aj otvorené etnické konflikty, ktoré sa však v rozličných mestách a komunitách prejavujú veľmi rôznorodo a v rozličnej intenzite. Dokazujú to aj tieto štatistické údaje o náraste počtu členov slovenskej spoločnosti v Levoči a v Prešove:¹²

1. LEVOČA: 1832 – 12 členov, 1842 – 52 členov (štvornásobný nárast);
2. PREŠOV: 1832 – 13 členov, 1842 – 24 členov (necelý dvojnásobný nárast).

Ukazuje sa, že v porovnaní s Levočou činnosť slovenskej spoločnosti v Prešove stagnuje. Aktívnejšia je maďarská spoločnosť. Objavujú sa príklady tzv. dvojitého členstva (L. Haan, Gy. Sárosy...), alebo vstupu aktívnych slovenských národovcov (J. Francisci-Rimavský) do maďarskej spoločnosti: „*V Prešove, kam so mnou prišiel i Mikuláš Ferienčík a Leopold Abafy, tiež za juristov a bývali sme spolu, nepodarilo sa mi ani ústav, ani jednotu ustrojiť i pre málopočetnosť i pre nesúhlasnosť k tomu tamojších vtedy žiakov Slovákov.*“¹³ Naopak, v Levoči sa „slovenskosť“ presadzuje oveľa razantnejšie, a to až do takej miery, že v tridsiatych – štyridsiatych rokoch sa tu vedľa Bratislavy sformuje druhé – alternatívne (paralelné) centrum národného hnutia Slovákov. Možno hovoriť o dvoch výrazných fázach či intelektuálnych vzopätiach, ktoré presiahli mestský i regionálny rozmer:

1. obdobie *slovansko-preromantické* (1832 – 1840) – vznik Spoločnosti reči a literatury československé, pôsobenie profesora M. Hlaváčka, vydanie almanachu Jitřenka;
2. obdobie *slovansko-romantické* 1844 – 1848 (príchod študentov z Bratislavy, pôsobenie J. Francisci-Rimavského, vznik Jednoty mládeže slovenskej).

Slovenská literárna história často vysvetľovala tieto aktivity iba ako dôsledok priameho vplyvu bratislavského prostredia. Pripúšťa to dokonca aj najlepší znalec „levočského študentského hnutia“ E. Hleba, ktorý píše, že: „*Vo vedomí slovenskej literárnej verejnosti figuruje Levoča, najmä zásluhou prác A. Pražáka, D. Rapanta, R. Brtáňa, M. Pišúta, K. Rosenbauma a ďalších ako literárne centrum, ktoré je – oprávnene (z dôr. P. K.) – spojené s menom L. Štúra, respektíve s jeho generáciou.*“¹⁴ Tento zjednodušený „bratislavsko-štúrovský“ centralistický model relativizoval vo svojich príspevkoch najmä O. Čepan, ktorý, esejisticky, ale výstižne poznamenal, že: „*Duch národný slobodne pláva v čase a priestore – lieta kade chce (...) premiestňuje sa po súradniciach, vyznačených gravitačnými bodmi tvorivej energie. A tieto body sú takmer vždy totožné so silnými umeleckými*

a potom ako školský radca v Košiciach. Posledné roky života pôsobil ako úradník v Budíne, kde aj zomrel. Z jeho literárnej činnosti je známa jeho poviedka *Obchodníci* (1846) a dve jazykové obrany: *Der Sprachkampf in Ungarn* (Jazykový boj v Uhorsku), Záhreb, 1841. A nyclvbéke *Magyarországon* (Rečový mier v Uhorsku), Levoča, 1843.

¹¹ Pozri k tomu: SEDLÁK, I.: Ref. 5; BODOLAY, G.: *Irodalmi diáktársaságok 1785 – 1948*. Budapešť, 1963; BUTVIN, J.: *Slovenské národno-zjednocovacie hnutie (1780 – 1848)*. Bratislava, 1965.

¹² Údaje podľa SEDLÁK, I.: Ref. 5, s. 92 a 96.

¹³ FRANCISCI-RIMAVSKÝ, J.: Ref. 6, s. 125.

¹⁴ HLEBA, E.: Hlaváčkova Levoča. In: *Slovenská literatúra*, roč. 22, 1975, č. 1, s. 72.

individualitami.“¹⁵ O levočských iniciatívach v štyridsiatych rokoch píše, že: „*Bratislavski exulanti sa v Levoči stali podnecovateľmi programu, ktorého rozvoju v starom centre zabráňovala autorita učiteľa E. Štúra (...)* Nepopieralo sa síce to, čo sa vykonalo v Bratislave, ale mnohé pôvodné východiská a programové princípy sa pozmenili. Štúrovo ideové poručenie sa išlo dopĺňať novým zákonom.“¹⁶

* * *

„Levočský vklad“ do pestrej škály národno-romantických aktivít (kodifikácia jazyka, almanach Nitra, Slovenské národné noviny, Slovenské pohľady, Tatrin...) nemožno nevidieť bez nadväznosti na predromantické iniciatívy najmä M. Hlaváčka a jeho agilných levočských študentov (S. B. Hroboň, B. Nosák-Nezabudov...). Tento rodák zo Skalice prišiel do Levoče v roku 1832 po univerzitných štúdiách v Halle a v Göttingene, učiteľskom pôsobení v Debrecíne a po dvojročnom vedení Spoločnosti československej reči a literatúry na bratislavskom lýceu. Práve pri jeho iniciatíve možno povedať, že do jedného z najvýchodnejších centier československej i uhorskej vzdelanosti a kultúry prenáša novodobý západný „viedensko-bratislavský“ model organizovania študentov na etnickom princípe. V nemecko-slovenskom evanjelickom prostredí oživuje československé jazykové a kultúrne tradície. Levoča možno prvýkrát začína výraznejšie a jednoznačnejšie gravitovať západným smerom a napájať sa na novú líniu Praha – Brno – Viedeň – Bratislava – Záhorie – Liptov – Spiš. Tradičná severojužná línia (Brašov – Debrecín – Košice – Prešov – Levoča – Krakov) sa narúša a oslabuje. Staré „uhorské väzby“ sa pretrhávajú a budujú sa nové: česko-slovensko-slovanské. Pre rozvoj slovenského národno-zjednocovacieho hnutia bolo priam nevyhnutné „oživiť“ komunikačnú sieť medzi Bratislavou a Levočou. Zreáľňuje sa tak symbolická spätosť *Tatier a Dunaja* prostredníctvom „vážskej tepny“ a s „virtuálnym magickým STREDOM“ v Liptove. Túžba po vytvorení geograficky i duchovne jednotného slovenského spoločenstva sa začína napĺňať.

Možno prvýkrát v histórii komunikujú medzi sebou slovenskí vzdelanci (študenti a profesori) z Bratislavy a Levoče (Prešova, Kežmarku...). Sú to osobné kontakty i spoločné projekty (bohatá korešpondencia, výmena kníh a informácií, „misijné“ cesty národných buditeľov, intenzívny pohyb študentov medzi Bratislavou a Levočou, zápal a horlie nie za spoločnú ideu). „M. Hlaváček či už v Spoločnosti alebo v škole vždy viedol levočskú mládež k rešpektovaniu a uznávaniu *centra gravitatis* a nedovoľoval im také prejavy, ktoré by túto jeho snahu narúšali.“¹⁷

Výsledkom literárnej a spoločenskej angažovanosti levočských študentov bol jednak rozsiahly rukopisný zborník *Liber memorialis societatis slavicae*, ale najmä tlačený výber týchto prác – almanach *Jitřenka čili výbornejší práce učenců Česko-Slovenských A. W. Levočských* (1840). Táto publikácia sa často porovnáva s bratislavským almanachom *Plody* (1836) – prvým literárnym manifestom „mladoslovenskej generácie“, pri-

¹⁵ Pozri k tomu: ČEPAN, O.: *Literárne bagately*. Bratislava, 1992; ČEPAN, O.: Rázdelia romantizmu. In: *Slovenské pohľady*, roč. 109, 1993, č. 1, s. 60 – 80.

¹⁶ ČEPAN, O.: Ref. 2, s. 27.

¹⁷ SEDLÁK, I.: Ref. 5, s. 145.

čom sa neustále zdôrazňuje, že „*Jitřenka už nezasiahla tak hlboko do literárneho diania mladej generácie ako pred ňou bratislavské Plody, lebo nemala toľko básnických individualít a umeleckej priebornosti*“¹⁸. Táto téza však platí iba vtedy, ak sa na tieto texty dívame len zúženým „estetickým“ pohľadom. Ak však tieto almanachy prečítame v kontextuálnych súvislostiach, ako znaky kultúry, potom sa Jitřenka ukáže v mnohých aspektoch (najmä ideových) ako nepochybný iniciačný text slovenského romantizmu. Kým Plody pôsobia harmonicky a vyvážené s výraznou klasicizujúcou estetikou, tak Jitřenka už evokuje výrazný nepokoj a napätie. (Symptomatická je aj ikonografia: Plody – klasicistická amfora, Jitřenka – včely lietajúce okolo úľa.)

V almanachu levočských študentov dominuje jednak ideová línia „vlasteneckého pátosu“ v intenciách národného klasicizmu (Kollár – Holly), ale aj túžba hľadať nový tvar a jazyk. Najfrekvencovanejšie sú *ódy* (na slávnych mužov – J. Kollár, M. Hlaváček...) a *elégie* (o smútnom a tragickom stave šľovanského a slovenského sveta). Tematicky tieto básne variujú „herderovsko-kollárovský“ vývojový model: *slávna minulosť* (Veľká Morava), *tragická prítomnosť* (nemecký a maďarský tlak na slovanské etniká v rakúskej ríši) a *mesianistická vízia budúcnosti* (slovanská vzájomnosť). Tento interpretačný kód sugeruje čitateľom prológ spolu s úvodnou básňou S. B. Hroboňa. Nielen v týchto textoch sa zdôrazňuje nová dimenzia bytia a nová hodnota: vedomie jazykovej a etnickej príslušnosti k národu. Táto prvotná emócia sa transformuje na ideológiu, pričom racionálne chápanie vlasti (rakúska ríša, uhorské kráľovstvo) sa dostáva na druhý plán a čiastočne sa dezaktualizuje.

Jitřenka vychádza v čase, keď slovensko-maďarské napätie dosahuje jeden zo svojich kulminačných bodov. Práve v roku 1840 prijíma uhorský snem zákonný článok o zavedení maďarčiny ako krajinského jazyka a jeho rozšírení nielen do sfér školstva a úradov, ale aj cirkvi. Maďarizačná politika grófa Zaya má stupňujúcu tendenciu, pričom sú ohrozené dva piliere slovenskosti: jazyk i cirkev. Maďarčina sa postupne zavádzala do administratívy slovenskej evanjelickej cirkvi. Paralelne s tým sa začali aj aktivity smerujúce k vytvoreniu únie medzi evanjelikmi a kalvínmi. „*Mezi námi a Maďari hrozí boj nastáva: oni nám je vypovedali na život a na smrť,*“ píše L. Štúr svojmu českému priateľovi J. Pospíšilovi.¹⁹

Na „hlasy“ levočských študentov prvý zareagoval rožňavský profesor K. Kramarcsik, ktorý na stránkach časopisu Társalkodó obvinil profesora Hlaváčka a jeho žiakov z „panslavizmu a vlastizrady“. Tento impulz vyvolal okamžitú reakciu K. Zaya, ktorý napísal list levočským profesorom. Diskusia pokračovala jednak obranou M. Hlaváčka, ale aj širšie koncipovanými polemikami J. Chalupku a L. Štúra. Z týchto textov vyberiem len niekoľko myšlienok K. Zaya, ktorý o Jitřenke uvažoval v širších politických a „panslavistických“ súvislostiach: „*Slovanská reč nie je viac rečou slobody, nie rečou protestantizmu (...) v dôsledku toho sa naši slovanskí bratia musia alebo pomadařčiť (...) alebo sa musia všetko obetujú, stmelit' so Severom.*“ (Ruskom, poz. P.K.) Zároveň vyzýva uhorských Slovanov, aby zbytočne nemrhali svoje duchovné sily, ale aby sa sústredili na pomadařenie vlasti, ktorá „*len vtedy bude veľká a šťastná, keď bude maďarská*“.²⁰

¹⁸ PIŠŮT, M. a kol.: *Dejiny slovenskej literatúry II*. Bratislava, 1963, s. 293.

¹⁹ ŠTÚR, L.: *Dielo v piatich zväzkoch. Doplnkový zväzok*. Bratislava, 1956, s. 92.

²⁰ Citované podľa ORMIS, J.: *O reč a národ (Antológia národných obrán)*. Bratislava, 1973, s. 309 – 310.

Tieto útoky a invetívny síce dočasne utlmujú aktivity M. Hlaváčka a národné horlenie levočských študentov, ale už o niekoľko rokov sa slovanské a československé národné vedomie revitalizuje v „modernejšej a pribojnejšej“ verzii slovenského národnoromantického hnutia. Kodifikácia spisovnej slovenčiny (1843) znamenala radikálnu zmenu nielen v oblasti lingvistiky, ale aj estetiky a ideológie. Slovenské národné hnutie získava novú kvalitu a dynamiku, čo je badateľné aj v levočskom prostredí, a to najmä po príchode skupiny študentov, ktorí opustili bratislavské lýceum na protest proti zosadeniu Ľ. Štúra z miesta námestníka Katedry československej reči a literatúry J. Palkoviča. Týmto aktom sa začína možno „najhektickejšie“ obdobie moderných slovenských dejín – kulminácia národnozjednocovacieho hnutia Slovákov.

V popredí týchto integračných snažení (Tatrín, Jednota mládeže slovenskej) stojí nielen „klasická bratislavská“ dvojica Štúr – Hurban, ale aj „gemersko-levočský“ J. Francisci-Rimavský, ktorý sa práve v Levoči pokúšal napíňať liberálnejší variant slovenského národného hnutia ako alternatívu voči Štúrovej koncepcii. Za týmto cieľom vypracoval jednotnú sústavu zákonov – národnopolitický a výchovný program všetkých slovenských študentských spoločností v Uhorsku. Centrom sa stala Levoča, kde sa tento program napíňal síce krátko, ale cieľavedomo a koncepcie.²¹ Treba poznamenať, že činnosť Jednoty bola neverejná a tajná.

Po krátkom čase sa však vyhrotil konflikt medzi konzervatívno-slovanofilskou orientáciou Ľ. Štúra a liberálno-polonofilskými názormi J. Francisci-Rimavského a „Jednota“, ktorá sa ešte ani nesformovala, začala upadať. Vyvrcholilo to odchodom J. Francisci-Rimavského na právnické štúdiá do Prešova, jeho vstupom do Maďarskej študentskej spoločnosti, kritickým listom Ľ. Štúra a nakoniec Francisciho odstúpením v auguste 1847. Novým správcom Jednoty sa stal Štúrov verný žiak P. Kellner-Hostinský a centrum sa onedlho definitívne presunulo do Bratislavy.

Od tohto momentu Levoča postupne strácala svoj status akéhokoľvek kultúrneho centra. Začína upadávať a stáva sa „mestečkom na okraji“ tak slovenského, uhorského a neskôr aj česko-slovenského kultúrno-spoločenského života.

SUMMARY

In this contribution I deal with the role of the multicultural environment of Levoča in the history of Slovaks, mainly during the process of forming of Slovak national consciousness. I am pointing out to the fact that Levoča was the centre of Hungarian and Central European culture, it was a business and spiritual crossroad between Baltic and Mediterranean territory and between “Pax Latina” and “Pax Orthodoxa”. In modern history the primary role was played by local Lutheran seminary, as an important centre of education and culture and later (since the 30s of the 19th century) also of national movements. As in Bratislava, in Levoča just in this period another alternative centre of Slovak national activities was formed. New westernly-eastern Slovak, “považsko-tatranská” communicational line with the centre in Liptov was created. It is a symbolic desire to create a geographically and spiritually united Slovak ethnic national community. The activities of Slovak students of the seminary in Levoča were aiming to this in the 30s and 40s of the 19th century.

²¹ Pozri k tomu zborník: *Jednota mládeže...*, ref. 2.